IRÓNIA, ÖNIRÓNIA ÉS HUMOR
A HUSZADIK SZÁZADI ZSIDÓ AMERIKAI PRÓZÁBAN

SZLUKOVÉNYI KATALIN

DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉNEK TÉZISEI

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Modern Angol és Amerikai Irodalom Program

Témavezetők:
Dr. Géher István CSc., egyetemi tanár
Dr. Kálmán C. György CSc.

Budapest,
2014

A DOLGOZAT TÉMÁJA

A disszertáció az irónia, önirónia és humor fogalmait vizsgálja a huszadik századi amerikai zsidó irodalom több reprezentatív példáján. Elsősorban az öniróniára koncentrálok, mivel ezt a szót az angol nyelvű irodalomelméletek alkalmanként említik ugyan, de szinte soha nem tárgyalják részletesen, holott használata széles körben elterjedt a magyar irodalomkritikában, illetve szemlátomást a környező országokban is. Mivel a zsidó amerikai irodalom gyökerei éppúgy visszavezetnek a közép-európai, mint az angol nyelvű kultúrákhoz, ez a korpusz kiváló lehetőséget kínál az önirónia elmélyült kutatására. Az öniróniát az identitást illető dilemmákra adott retorikai válaszként értelmezem. Ennek megfelelően a dolgozat azokat a különféle identitásválságokat követi nyomon, amelyekkel az amerikai zsidó emberek a huszadik század során szembesültek, és szoros olvasatát adja számos ilyen helyzetet ábrázoló reprezentatív szövegnek, különös tekintettel a bennük rejlő iróniára, öniróniára és humorra.

A DOLGOZAT SZERKEZETE ÉS FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSAI

1 BEVEZETÉS: FOGALMAK

Az első fejezet áttekinti a disszertáció témáját, és kijelöli kereteit. Az "1.1 Az önirónia kérdései" című alfejezetben bevezetem az önirónia fogalmát, amelyet a zsidó amerikai kultúra öt kiemelkedő alkotása: Woody Allen filmje, a *Zelig*; Allen Ginsberg verse, a „Kaddish"; Bernard Malamud novellája, az "Angel Levine"; Joseph Heller regénye, a *God Knows*; és Pearl Gluck filmje, a *Divan* alapján az identitásválságra adott retorikai válaszként értelmezek.

Az "1.2 Irónia, önirónia és humor" sorra veszi az iróniára, öniróniára és humorra vonatkozó elméleteket. Az alfejezet célja egyrészt annak tisztázása, hogy a jelen dolgozatban milyen értelemben használom ezeket a szavakat, másrészt az önirónia fogalmának elhelyezése a létező terminológia viszonylatában. Paul de Man

tanulmánya, a “The Concept of Irony” szerint “borzasztó nehéz definiálni az iróniát” (161) hiszen az egyes teoretikusok véleménye nem csupán különbözik, de ellent is mond egymásnak. Candace Langgal egyetértve szükségesnek látom az iróniaértelmezések történetében két alapvetően eltérő irány megkülönböztetését. A klasszikus retorika azt tekinti iróniának, ha a beszélő „az ellentétét állítja annak, amit gondol” (Colebrook 1). Csakhogy a korai német romantika óta, főleg Friedrich Schlegel munkája nyomán, az iróniát többnyire erősen önreflexív stílusként szokás értelmezni (Behler 73). Ezek az önreflexíven ironikus szövegek „inkább felhasználják és aktualizálják, mintsem elnyomják vagy korlátozzák a szemantikai kétértelműségeket és konnotációs visszhangokat ” (Lang 5-6). Következésképp, az iróniát retorikai értelmében használom, vagyis olyan, változó terjedelmű alakzatként, amelynek látszólagos jelentése ellentmond a szélesebb kontextusnak, beleértve nemcsak a szöveg egészét, de az implicit olvasónak a szerzőre és az adott helyzetre vonatkozó háttértudását is, ami egy második, felismerhető, ironikus olvasat szükségét jelzi. „A résztvevők, vagyis a beszélő vagy ironikus, az áldozat vagy célpont, és az (értelmező) közönség konstellációja” (Barbe 80) ez esetben alapvetően fontos, hiszen az iróniával mindig együtt jár az ironikus fölénye az irónia áldozatához képest. Ezzel ellentétben az öniróniát a jelen dolgozatban azokra az esetekre használom, amelyekben az irónia célpontja maga a beszélő, így mind a jelentés, mind pedig a szubjektum kétségessé válik és elemeire bomlik. Ez a szerzői gesztus anélkül tagadja vagy kérdőjelezi meg a nyilvánvaló jelentést, hogy jelezné az egyértelmű, lefordítható, „ellentétes” értelmet, így a szöveget számos lehetséges olvasat irányába nyitja meg. Míg a retorikai értelemben vett irónia esetében a beszélő a közönséggel mintegy összekacsintva elfogadott, véges, másodlagos jelentés révén fölényre tesz szert az irónia áldozata fölött, addig az önirónia végtelen folyamatként hozza a figyelem előterébe a szubjektum hasadt vagy bizonytalan természetét. Végezetül a humor szót olyan általános fogalomként használom, amelybe beleérthetők azok az esetek is, amikor a beszélő pozíciójának és identitásának nincs különösebb jelentősége. Arthur Koestler meghatározásával egyetértve

úgy vélem, hogy a humor a biszociáción alapul, ami „korábban kapcsolatba nem került tapasztalatrendszerek” (45) ütközése, összeolvadása vagy szembesítése.

Az “1.3 Zsidó amerikai irodalom” a disszertáció témájának határait térképezi fel. Simon N. Herman nyomán én is úgy vélem, hogy „helyesebb egy pluralisztikus zsidó társadalom értelmezési keretei közt gondolkodni, amely elfogadja a ‘zsidó *identitások*’ sokféleségét” (81), viszont gyakorlati megfontolásból a dolgozat írásához mégis szükséges kijelölnöm a kereteket, bár azok viszonylagos önkényességét magam is elismerem. Miután sorra felvázolom a releváns fogalmak, úgymint: zsidó, amerikai, fikció és huszadik század meghatározásával kapcsolatos nehézségeket, a következőképp határozom meg dolgozatom témáját. Olyan angol nyelvű prózai műveket értelmezek, amelyek szerzői pályájuk jelentős részét a huszadik század folyamán az Egyesült Államokban töltötték, és amelyek tematikai szinten foglalkoznak az író saját örökségeként elismert zsidó hagyománnyal. Összességében egyetértek Tresa L. Grauerrel, aki szerint „ha van bármi zsidó abban az irodalomban, amit vizsgálok — éppúgy, mint az általa képviselt fiktív szerzőkben —, akkor az az igény, hogy zsidóságukat a zsidó elbeszélő hagyomány újraértelmezésében leljék föl” (42).

2 A BEVÁNDORLÓ: ÁTALAKULÓ IDENTITÁSOK

A “2.1 Bevezetés” különbséget tesz a generáció szó két értelmezése közt az amerikai zsidó irodalomban. A szó első jelentése a bevándorlók családtörténetét jelöli, míg a második értelmezés a Holokauszt irodalmába tartozik. A 2. fejezet további részei az első generációs bevándorlók és leszármazottaik dilemmáit ábrázoló irodalmi szövegekkel foglalkoznak, amelyek szereplői Richard Rorty liberális ironikusához hasonlóan kénytelenek szembesülni nézeteik esetlegességével.

“2.2 A stetlből a nagyvárosba” a társadalmi normák változását a család keretei közt ábrázoló történeteket elemez. Ezek: Abraham

Cahan: “A Ghetto Wedding”; Isaac Bashevis Singer: “The Little Shoemakers”; Bernard Malamud: “The First Seven Years”; és Saul Bellow: “The Old System”.

“2.3 A vallástól a világi kultúra felé” alfejezetben olvasott elbeszélések az amerikai környezetbe került judaizmus különböző aspektusait jelenítik meg. A vizsgált szövegek: Philip Roth: “The Conversion of the Jews”; Cynthia Ozick: “The Pagan Rabbi”; Bernard Malamud: “The Magic Barrel”; “God’s Wrath” és “The Silver Crown”.

“2.4 A jiddistől az angol felé” a nyelvváltással együtt járó konfliktusok irodalmi ábrázolását veti össze Isaac Bashevis Singer “The Cafeteria” és “The Joke”, valamint Cynthia Ozick “Envy, or Yiddish in America” című elbeszéléseiben.

A fenti szövegek az asszimilációs folyamat nehézségeit jelenítik meg. Ahelyett, hogy akár a zsidó hagyomány, akár az amerikai WASP többségi társadalom értékei mellett érvelnének, felfedik mindkét paradigma rejtett ellentmondásait, és érzékeltetik az egyén küzdelmét a két rendszer sajátos kombinációinak megvalósítása során. Ekképp az önirónia révén a szerzők képesek a gazdagon kifejezni a zsidó amerikai identitás mindkét összetevőjét anélkül, hogy bármelyik mellett állást kellene foglalniuk.

3 A HOLOKAUSZT A ZSIDÓ AMERIKAI IRODALOMBAN

A harmadik fejezet a Holokauszt-irodalom néhány amerikai szövegében kutatja az iróniát, öniróniát és humort. Célom annak meghatározása, hogy ezek a retorikai eszközök mely témák kapcsán jelennek meg, és milyen jelentéseket hordoznak. Ezzel összhangban a “3.1 Bevezetés: európai túlélők és amerikai kortársak” című alfejezet a Holokauszt amerikai zsidó kortársainak és az Egyesült Államokba költöző túlélőknek, illetve leszármazottaiknak sajátos helyzetét vizsgálja, utalva a traumaelméletek vonatkozó eredményeire.

Az “3.2 Elsőgenerációs túlélők” alfejezet három novella szoros olvasatára épül. Ezek: Philip Roth: “Eli, the Fanatic”, illetve

Bernard Malamud: “The German Refugee” és “The Loan”. Az írások öniróniája előtérbe hozza az együttérzés és megértés olykor áthághatatlan akadályait, valamint a korábban érvényes paradigmák összeomlását.

A “3.3 Másodgenerációs túlélők” Art Spiegelman kétkötetes képregényét, a *Maus I-II*-t elemzi. A könyv önironikusan mutatja be a túlélő gyermekének zavarát, aki úgy érzi, identitását egy általa nem teljesen ismert narratíva határozza meg. A kettős cselekmény — az apa élményei a második világháború előtt és alatt, illetve a fiú önreflexiója a mű létrehozása idején — kölcsönösen átértelmezik és megkérdőjelezik egymást. A képregény hagyományosan humoros műfaja, illetve a fikcióba illesztett dokumentum-elemek révén Spiegelman folyamatosan emlékezteti az olvasót a művészi ábrázolás problematikus, torzító természetére, és a tényre, hogy az identitás mindig konstrukció eredménye.

A következő alfejezet, a „3.4 Harmadik generációs túlélők”, Jonathan Safran Foer *Everything Is Illuminated* című regényét elemzi, amely egy harmadik generációs zsidó amerikai túlélőnek a családja egykori szülőföldjére, Ukrajnába tett utazását meséli el. A könyv cselekménye ezúttal is kettős, és mindkét szálat önironikusan elbizonytalanítják a megbízhatatlan narrátorok, valamint a nyelvi és műfaji játékok. A két narrátor ugyan korábbi ellenségek unokája, mégis közeli barátságba kerülnek, így a regény „a humor megváltó hatalmát ünnepli” (McDonald 51).

Végül a “3.5 Holokauszt-irodalom és metafikció” című alfejezetben a zsidó amerikai irodalom kontextusában olvasom újra Paul Auster néhány művét: a *The New York Trilogy* és a *The Book of Illusions* című regényeit, illetve a “Why Write” című novellafüzérét. Úgy vélem, hogy e könyvek több ironikus és önironikus eleme, amelyeket hagyományosan metafikciós jellegzetességként értelmezünk, figyelemreméltó párhuzamot mutat a Holokauszt-irodalom alapvető gondolataival és a velük kapcsolatban elterjedt retorikai megoldásokkal.

A fejezet összes elbeszélése zsidó amerikai emberek kétségeinek ad hangot, akik egyfelől erkölcsi kötelességüknek érzik,

hogy megfogalmazzák viszonyukat a Holokauszthoz mint identitásuk meghatározó részéhez, másfelől tudatában vannak, hogy sohasem lesznek képesek a történteket teljesen megérteni és autentikusan ábrázolni. Így a szerzők önironikusan, az eltérő paradigmák folyamatos egymás mellé helyezésével, illetve a műfajok és egyéb irodalmi konvenciók játékos, parodisztikus használatával irányítják az olvasó figyelmét az identitás, valamint az ezt meghatározó narratívák bizonytalanságaira.

4 A KISEBBSÉGI ÉS A TÖBBSÉGI ÁLLÁSPONT DILEMMÁI

A negyedik fejezet témája a zsidó identitás újraértékelése más kisebbségekkel párhuzamban. A tárgyalt történetek mindegyike a kisebbségi helyzetet — ami a zsidó amerikai identitás fontos eleme — kettős kontextusban ábrázolja, mivel az nemcsak a zsidó szereplőkben, hanem azok afroamerikai megfelelői vagy palesztin ellenfelei személyében is megtestesül, vagy némiképp más formában ismételten megjelenik a feminista álláspont kifejezése révén.

Karl Shapiro írja *Poems of a Jew* című kötete előszavában, hogy a Holokauszt óta a zsidó identitás az elnyomott kisebbségek általánosan elterjedt metaforája. Efraim Sicher viszont *The Holocaust Novel* című könyvében azt hangsúlyozza, hogy „elég problematikus, amikor egyes öntudatra ébredő kisebbségi csoportok kisajátítják a Holokausztot mint az általános szenvedés metaforáját”, mert „nincs róla közmegegyezés, hogy mi tekinthető a Holokauszt legitim használatának” (xviii). Ezeket a problémákat illusztrálom a Holokauszt metaforikus használatára épülő szövegek elemzése során a „4.1 Bevezetés: „a Zsidó” mint metafora” című alfejezetben. Elismerem, hogy a kép a palesztin, afroamerikai és nem zsidó feminista szerzők témába vágó műveinek vizsgálatával lehetne csak teljes, csakhogy ezek kívül esnek a jelen dolgozat kereteink, így csupán egy következő tanulmányban foglalkozhatom velük.

Az „4.2 Identitás és politika a Diaszpórában és Izraelben” a zsidó identitás problémáit vizsgálja különféle politikai

kontextusokban. „A zsidóság tapasztalata” — ahogy Joseph Heller fogalmaz öniróniksusan *Good as Gold* című regényében — lényegesen eltérő egy Európában vagy Amerikában, a Diaszpórában vagy Izraelben élő személy számára, ugyanakkor mindezek a perspektívák egymást is módosítják, illetve hat rájuk a mindenkori helyi politikai kontextus is. Két, az izraeli-palesztin konfliktust zsidó amerikai nézőpontból ábrázoló regényt vizsgálok: Philip Roth *Operation Shylock*, illetve Michael Chabon *The Yiddish Policemen's Union* című művét. Mindhárom könyv sötét humorral tárja fel az a vetélkedő közösségek agressziója miatt csapdába esett egyén kétségbeesését és dilemmáit.

Az igen eltérő történelmi háttérrel rendelkező, ám hasonló kisebbségi problémákkal szembesülő és egyaránt az amerikai társadalomba való integrációra törekvő zsidó amerikai és afroamerikai emberek ellentmondásos viszonya a szolidaritás és a többé-kevésbé lappangó konfliktusok közti széles skálán sokféle lehet. A „4.3 Afroamerikai és zsidó amerikai identitások” alfejezetben ezeket a kérdéseket a következő szövegek alapján vizsgálom: E. L. Doctorow regénye, a *Ragtime*; Dorothy Parker novellája, az „Arrangement in Black and White”; Bernard Malamud két elbeszélése, az „Angel Levine” és a „The Jewbird”, illetve regénye, a „The Tenants”; Saul Bellow regénye, a *Mr. Sammler's Planet*; és Philip Roth *The Human Stain* című regénye. Míg Parker egyértelmű, csípős iróniával érvel a diszkrimináció ellen, a többi szerző egyszerre ábrázolja az afroamerikai szereplőket zsidó amerikai megfelelőik riválisaként és sorstársaként. Sorsuk párhuzamainak megjelenítésével ezek az elbeszélések feltárják a létező etnikai diskurzusok korlátait, miközben élnek a humor feloldást kínáló erejével is.

A “4.4 Női nézőpontok” két novella — Tillie Olsen: „Tell Me a Riddle” és Grace Paley: „Faith in a Tree” —, valamint két regény — Erica Jong: *Fear of Flying* és Cynthia Ozick: *Heir to the Glimmering World* — értelmezéséből épül fel. Mindegyik szövegben meghatározó a női nézőpont, de egyik szerző sem kizárólag feminista ügyekkel foglalkozik, inkább egymás mellé helyezik a női lét és a zsidó amerikai identitás kérdéseit.

A különféle kisebbségek párhuzamos dilemmáinak egyidejű ábrázolása gyakran jár a két téma elfogadott paradigmáinak önironikus megkérdőjelezésével.

5 KONKLÚZIÓ

Összegzésképp azt állítom, hogy az önirónia ugyan messze nem csupán a huszadik századi zsidó amerikai irodalom sajátossága, de fokozott mértékben van jelen a vizsgált korpuszban a kérdéses időszak számos identitásválsága következtében. Úgy vélem, az önirónia azért olyan hiteles és gyakori narratív stratégia ezeknek a dilemmákban az ábrázolásában, mert lehetővé teszi mind a szerző, mind az olvasó számára a többféle kontextus egyidejű jelenlétéből fakadó nehézségek és kétértelműségek feltárását, miközben megőrzi mindegyik érintett paradigma jellegzetességeit, és képes jelezni újragondolásuk, valamint az új, egyéni válaszok megfogalmazásának szükségességét anélkül, hogy félrevezető általánosításokkal hozakodna elő. Végezetül megemlítek néhány további művet, amelyeket érdemes volna az önirónia szemszögéből tanulmányozni: Izsák ótestamentumi történetét; Friedrich Schlegel *Lucinde* című regényét; valamint több huszadik századi zsidó magyar szerző által írt könyvet.

BIBLIOGRÁFIA

Auster, Paul. *The New York Trilogy*. New York: Faber & Faber, 1987.

---. “Why Write?”. *The Art of Hunger*. New York: Penguin, 1997. 381-395.

---. *The Book of Illusions*. New York: Henry Holt, 2002.

Barbe, Katharina. *Irony in Context*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.

Behler, Ernst. *Irony and the Discourse of Modernism*. Seattle & London: Washington University Press, 1984.

Bellow, Saul. "The Old System". *Mosby's Memoirs and Other Stories*. New York: Fawcett Crest, 1969.

---. *Mr. Sammler's Planet*. New York: Viking Press, 1970.

Cahan, Abraham. *The Rise of David Levinsky*. New York: Harper & Brothers, 1917.

Chabon, Michael. *The Yiddish Policemen's Union*. New York: HarperCollins, 2007.

Colebrook, Claire. *Irony*. London & New York: Routledge, 2004.

de Man, Paul. "The Concept of Irony." *Aesthetic Ideology*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. 163-184.

Doctorow, Edgar Lawrence. *Ragtime*. New York: Penguin, 1996.

Foer, Jonathan Safran. *Everything Is Illuminated*. New York: Houghton Mifflin Company, 2002.

Ginsberg, Allen. "Kaddish For Naomi Ginsberg 1894-1956". *Kaddish and Other Poems*. San Francisco: City Lights Books, 1961. 7-36.

Grauer, Tresa L. "'*The Changing Same*': Narratives of Contemporary Jewish American Identity". *Mapping Jewish Identities*. Ed. Laurence. J. Silberstein. New York & London: New York University Press. 2000. 37-64.

Heller, Joseph. *Good As Gold*. New York: Simon & Schuster, 1976.

---. *God Knows*. New York: Simon & Schuster, 1984.

Herman, Simon N. *Jewish Identity*. New Brunswick: Transaction Publishers, 1989.

Jong, Erica. *Fear of Flying*. New York: Henry Holt & Co., 1973.

Koestler, Arthur. *The Act of Creation*. London: Hutchinson, 1964.

Lang, Candace D. *Irony / Humor*. Baltimore, MD: John Hopkins University Press, 1988.

Malamud, Bernard. *The Tenants*. New York: Farrar, Strauss & Giroux, 1971.

---. *The Complete Stories*. New York: The Noonday Press, 1997.

McDonald. Paul. *Laughing at the Darkness: Postmodernism and Optimism in American Humour*. Penrith, CA: Humanities-Ebooks, 2010.

Olsen, Tillie. *Silences*. New York: Feminist Press, 1978.

Ozick, Cynthia. *The Pagan Rabbi*. New York: E. P. Dutton, 1983.

---. *Heir to the Glimmering World*. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt, 2004.

Paley, Grace. *The Collected Stories*. New York: Farrar Straus Giroux, 1994.

Parker, Dorothy. "Arrangement in Black and White". *The Portable Dorothy Parker*. New York: Penguin, 1976. 19-23.

Rorty, Richard. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge University Press, 1989.

Roth, Philip. *Goodbye, Columbus*. 1st ed. 1959. Boston: Houghton & Mifflin, 1989.

---. *Operation Shylock*. New York: Simon & Schuster, 1993.

---. *The Human Stain*. Boston, MA: Houghton Mifflin, 2000.

Shapiro, Karl. *Poems of a Jew*. New York: Random House, 1958.

Sicher, Efraim. *The Holocaust Novel*. New York: Routledge, 2005.

Singer, Isaac Bashevis. *The Collected Stories*. New York: The Noonday Press, 1996.

Spiegelman, Art. *Maus I-II*. New York: Random House, 1991.